

Diyanet aylık dergisi, Aralık 2011, Sayı 252

Türk Din Musikisi'nde Muharrem

Hız. Ali, ehlibeyt ve bilhassa İmam Hüseyin hakkında birçok methiyelerin yazıldığı ve Kerbela hadisesi karşısında duyulan üzüntüyü ifade eden eserlerin birçok tekkede okunduğu muhakkaktır.

Türk Din Musikisi formlarını belirleyen en önemli etken, dinî gün ve aylardır. Ramazan ayına mahsus olarak "temcit" ve "ramazan ilahileri", miraç gecesine mahsus "miraciye", Hz. Peygamber'in dünyayı teşriflerine mahsus "mevlit" vb. formların yanı sıra muharrem ayına mahsus olarak "mersiye", "nefes" ve "muharrem ilahileri" şeklinde isimlendirilen formlar icra edilmeye başlamış; zamanla bu formların şekilleri ve kuralları tespit edilmiştir. Başta Bektaşî geleneği olmak üzere hemen tüm tariklerde işlenen muharrem ayında yaşanan olayların Türk Din Musikisi'nde ortaya çıkardığı formlar mersiye, nefes ve ilahilerdir.

Mersiye

Türk Edebiyatı'nda Kerbela hadisesini anlatan "Mersiye"ler ve bu mersiyelerin besteli hallerine genel olarak "Muharremiyye" denilmektedir. (Mustafa Uzun, "Muharremiyye", DİA, İstanbul, 2006, XXXI, s. 8.) Bu eserlerin yazılma nedeni, Kerbela'da şehit edilen ehlibeyt hakkında duyulan üzüntü ve ehlibeyt muhabbetini kalplere yerleştirme çabasıdır. Aynı zamanda genel olarak ehlibeyt mensupları için yazılmış manzum eserler de tevşih ve ilahi formunda bestelenmiş ve bunlara "muharrem ilahileri" veya genel olarak "muharremiyye" adı verilmiştir.

Yaklaşık XV. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan bu manzum türler içerisinde bilinen en eski ve en meşhur manzume, Yazıcıoğlu Mehmed'in (ö. 855/1451) "Muhammediyye"sindeki elli dört beyitlik "Vefâtü'l-Hasan ve'l-Hüseyin" başlıklı manzumedir. (Yazıcıoğlu Mehmed, Muhammediyye (haz. Âmil Çelebioğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, c. I, s. 18; Sadeddin Nüzhet Ergun, age, c. I, s. 13; Sezikli, agt; Mustafa Uzun, agm, s.586.) XVI. yüzyılda Fuzulî'nin Hadikatü's-Süeda adlı eserinde yer alan mersiyeler, muharremiyyelerin en klasik örneklerindedir. Sinan Paşa'nın Tazarrurname'sindeki "Na't-ı emirü'l-müminîn Hüseyin radiyallahu anh" başlıklı mensur mersiye, halk arasında Yunus Emre'ye nispet edilmekle birlikte Âşık Yunus'a ait olan "Şehitlerin serçeşmesi / Enbiyanın bağı başı / Evliyanın gözü yaşı / Hasan ile Hüseyin'dir" şeklinde başlayan dokuz kıtalık manzume de en önemli mersiyelerdendir. Müstakil risaleler halinde basılan Kerbela mersiyeler içinde en şöhretli olanı, Kâzım Paşa'nın "Makalid-i Aşk"ı ile Osman Şems Efendi'nin "Mersiye-i Cenab-ı Seyyidü's-şüheda"sıdır. (Mehmet Yağın, Türk Din Musikisinde Mersiyeler ve Mersiye-hanlar, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s.41.) Kerbela olayı halk ve aşık edebiyatında da yaygın şekilde yer almıştır. Özellikle Alevi ve Bektaşî çevrelerde bu hususa dair birçok manzume yazılmıştır. Bunların en çok şöhret kazananları De-

demoğlu (XVII. yüzyıl), Kalb, Noksn Baba (XVII. yüzyıl), Deli Boran, Mir't (XIX. yüzyıl), Yozgatlı Hzn, Hill, Fakr, Sefil Ali, Dne Sultan, Seyyah Dede, Rız, rif Abdal, Derv Keml, Hüseyin ıracman (XX. yüzyıl)'dır.

Türk Din Musikisi'nin en önemli formlarından biri olan "Mersiye", aynı zamanda Bektai musikisinin de en yaygın türlerinden ve en önemli unsurlarındandır. Hz. Hüseyin ve diğer ehlibeyt mensuplarının 10. Muharrem. 61 (10 Ekim 680) tarihinde Emeviler tarafından hit edilmesinin yıl dönümlerinde düzenlenen matem törenlerinde bu olaydan duyulan üzüntüyü dile getiren Arapça, Farsça, Türkçe manzumelerin "mersiyehan" ve "nevhan" denilen sanatkrlar tarafından besteli veya irticali olarak okunması, dini Türk musikisinde "mersiye" adı verilen bir icra tarzının doğmasına neden olmuştur. (Nuri zcan, "Mersiye", DA, Ankara 2006, c.XXIX, s.219.) Hatip-zakir Hasan Efendi tarafından nhft makamında bestelenen "Rivayette gelir bir gün Rasulllah olup dil-ad" mısraıyla balayan mersiyesi, Türk dinî musikisinde en çok rağbet edilen mersiyelelerinden biri sayılmaktadır. (Mustafa Uzun, s. 586.)

Mersiyeleler, ağıt gibi insanları hüzne ve düşünceye sevk eden melodilerle okunur. Mersiye okumak iyi icra yapanların mersiyehanlıkla şöhret bulacakları kadar değer verilen bir konu idi. Bu mersiyeleleri okutmak için mersiyehanlıkla şöhret bulmuş kişiler tercih edilirdi. Bu kişilerin isimlerinin önündeki sıfatları ise, mersiye formu ve ehlibeyt muhabbetinin sadece Bektai tarikine ait olmadığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bunları; Bayrm Yazıcızade (. 1451), Sinn Seyyid Seyfullah (. 1699), Glen Sezyi (. 1738), Halvet Zeki (. 1812), Nakibend Selm (. 1813), Bedev Kazım Paa (. 1889), Kadir Osman emsi Efendi (. 1893) olarak sıralayabiliriz. (Sadeddin Nüzhet Ergun, Türk Msikisi Antolojisi, Rıza Kokun Matbaası, İst. 1942, c. II, s. 476.)

Nefes

Türk Din Musikisi'nin en önemli formlarından birisi de "nefes"tir. Bektai musikisinin en yaygın türlerinden ve en önemli unsurlarından biri olan nefesler melodi karakteri olarak küçük usullerle

Mersiyeleler ağıt gibi insanları hüzne ve düşünceye sevk eden melodilerle okunur.

HCAZ NEFES

Curcuna

Güfte: Hilmi Dede (Baba)

Zm-re-i nc-i-le-riz ben-de o-lup
Hay-de-re i-ri H-d Mr-te-z
saf-i-ke-n saf-de-re saf-de-re
Hey-be-ti L Fe-t-dan ar-i-se-m
tit-re-di id-det-i-le u-run-ca
pen-e-le-ri Hay-be-re Hay-be-re

Zümre-i ncileriz bende olup Hayder'e
ir-i Hd Mürteza saf-iken  safdere
Heybet-i l-fet'dan ar  sem titredi
Şiddet ile urunca pençeleri Hayber'e

bestelenmi ve halk musikisinin etkisinde kalmıştır. Aslında bu etkiyi mersiye, nevrziyye, dvaz gibi diğer türler için de söylemek mümkündür. (Nuri zcan, "Bekti Msikisi", DA, İstanbul 1992, c.V, s. 371, 372.) Gfteleri genellikle Bektai şairlerin irlerinden seçilmiştir. slp, ilahilere nispetle daha sade, basit ve halk musikisine daha yakın bir karakter arz etmektedir. Bazı nefeslerin birkaç ezgisi olabildiği gibi, bazı ezgilerin de birkaç nefesi olabilir. Nefeslerin yrk usllerle sylenenlerine "ahlama" denilir. ahlamalar "semah nefesi" olarak da bilinir.

Birçok Bektai nefesinin airleri biliniyorsa da bestekr meçhuldür. Bunda Bektai msikinaslarının adlarını gizlemelerinin (srretme) rolü büyüktür.

En çok bilinen ve okunan nefeslere rnek: "Zümre-i ncileriz bende olup Hayder'e" (Hıcaz nefes, beste: Anonim), "Kurretü'l-ayni Habb-i Kbriysn Y Huseyn" (Hüzzam nefes, beste: Hacı Arif Bey), "Iksir-i a'zamdır nutk-i ehlullah"

(Hüseyini nefes, beste: Anonim), "Alem yüzüne saldı zıyâ âl-i Muhammed" (Neveser nefes, beste: Karaağaç Şeyhi Hüseyin Baba).

Tabiidir ki her tarikatın bir ayini vardır. Özellikle Bektaşılık gibi esas geleneklerini Anadolu köy ve kasaba Aleviliğinden alan bir tarikatın köklü temellere dayanan bir ayininin olması da gayet doğaldır. Zira Bektaşî tarikatı törenlerinde icra edilen musiki Türk din musikisinde Mevlevî musikisinden sonra en zengin musikedir. (Nuri Özcan, agm, 372.)

Muharrem ayı içerisinde yapılan Âyin-i Cem'lerde semah dönülmez. Bu toplantılarda Hz. Hüseyin ve Kerbela üzerine söylenmiş nefesler ve bilhassa mersiye okunur. (Ömer Tuğrul İnançer, "Bektaşî Müsikisi" Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1994, c. II, s. 130.)

Sözleri Şah İsmail Safevî'ye (Hatayi) ait olduğu söylenen Mevlid-i Ali de sazsız okunur. Ancak Süleyman Çelebi Mevlidi'nde olduğu gibi Mevlid-i Ali'de de aralarda nefeslere yer verilir.

Genellikle kalabalık semah ayinlerinde okunan nefeslerde, Batı müziğindeki gibi nakaratları "kanon" tekniği ile tekrarlanan nefeslere "deste", "takım" veya "erka" nefesi gibi adlar verilmiştir.

Yine kalabalık semahlarda bulunanlardan bazıları "Yâ Allah", "Yâ Şâh", "Hû", gibi sözlerle nefeslerin karar perdelerinden tekrar ederler ki buna da "dem tutmak" denilir. Bütün tarikatlarda kullanılan "perde kaldırma" tekniği de Bektaşî ayinlerinde kullanılır. (Ömer Tuğrul İnançer, c. II, s. 130.)

Bektaşî musikisi güftelerinin hepsi nefes tarzında olmadığı gibi, şairlerinin bir kısmı da Bektaşî değildir. Bütün Bektaşî tekkelerinin başlıca inanç temellerinden birisi ehlibeyte özellikle Hz. Ali'ye karşı beslenen çok güçlü sevgidir. Bu sevgiyi dile getiren hemen her güfte, Bektaşî nefesi tarzında bestelenip okunmuştur. Bunun en çarpıcı örneği ünlü Mevlevî şair Şeyh Galib'in "ikrâmımıza ser veririz ahde kaviyiz" nakaratlı müseddes tarzındaki şiirinin Bektaşî nefesi olarak bestelenip okuna gelmesidir. Tahirü'l Mevlevî'nin (v.1951) "Müncezib zerrat-ı şems-i Hazret-i Peygamberiz / Abd-i hass-ı zâti zehrâ-yı inâyet perveriz / Bende-i âl-i âbâ hem biz Hüseyin'lerdeniz" güftesi de bu konuda en çok bilinen eserlerdendir. (Ömer Tuğrul İnançer, c. II, s. 130.)

Bektaşî musikisinde "sırrı saklama" veya "Bektaşî sırrı" kaygısı ile pek az kaynağa ulaşılabilir. Bek-

taşî musikisi ile ilgili nota neşriyatı yok denecek kadar azdır. Bunların en önemlisi Ali Rifat Çağatay, Rauf Yekta, Zekâîzade Ahmet Irsoy ve Suphi Ezgi'den oluşan İstanbul Belediye Konservatuarı Tasnif ve Tesbit heyeti tarafından tesbit edilen 88 adet Bektaşî nefesidir.

İlahiler

Türk Din Musikisi'nin en çok kullanılan formu olan "ilahi"; kelime olarak "Allah'a ait" demektir. Türk Edebiyatı'ndaki manzum bir formun adı olan "İlahi", dinî Türk Musikisi'nde de adı geçen formun besteli hallerine isim olmuştur. Bazı ilahiler -Kadiri, Nakşibendi, Gülşeni, Halveti, Cerrahi vb.- tarikatlere özeldir ve sadece bu dergâhlarda okunur. Bununla birlikte çoğu ilahi de umumdur ve her tarikte okunmaktadır. İlahiler, işledikleri konu açısından hicri aylara göre tasnif edilmiş ve isimlendirilmiştir. Rebiülevvel ilahileri (kutlu doğum), zilkade-zilhicce ilahileri (hac ve kurban), ramazan ilahileri vb. gibi.

Şunu önemle belirtmek gerekir ki yukarıda bahsettiğimiz mersiye formunda yazılan manzumeler, ilahi formu olarak da bestelenmiştir. Bu eserler ilahi üslubu içerisinde olmaları sebebiyle mersiye olarak değil, muharrem ilahileri olarak değerlendirilmektedir.

Hz. Ali, ehlibeyt ve bilhassa İmam Hüseyin hakkında birçok methiyelerin yazıldığı ve Kerbela hadisesi karşısında duyulan üzüntüyü ifade eden eserlerin birçok tekkede okunduğu muhakkaktır. (Sadeddin Nüzhet Ergun, Türk Müsikisi Antolojisi, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul 1942, c. II, s. 475.)

Bu duygular Türk Din Musikisi'nde sadece mersiye ve nefes formu içerisinde hapsolmemiş, ilahi formu olarak farklı manzumeler veya aynı manzumeler farklı makam ve usûl anlayışı içerisinde bestelenmiştir. Bestelenmekle kalmamış, bilhassa muharrem ayında okuna gelmiştir. Muharrem ayı ve bilhassa Kerbela, ehlibeyt ile ilgili ilahilere birkaç örnek verelim: "Zâlimler el vurup hep şimşir-i can-rübâyâ" (Hüzzam ilahi, Beste: Hafız Hüseyin Sebilci), "Müncezib zerrât-ı şems-i hazret-i Peygamberiz" (Hüseyini ilahi, Beste: Sadettin Ökten), "Geçeriz Dünyada can ü canandan, Kerbela'da akan kandan geçmeyiz." (Hicaz ilahi, Beste: M. Hakan Alvan.)